

Risāle'sinin yeni neşir ve tercümelerini (İ. Yu. Kraçkovskiy, Z. Velidi Togan, H. Ritter, R. P. Blake—R. N. Frye) tanıttıktan sonra, Meşhed yazmasının Budapeşte'de bulunan bir fotokopisinden de istifade ederek (bu fotokopinin 33 sahife tutan faksimilesi makaleye ilâve edilmiştir), *Risāle*'nin birçok güç yerlerini yeniden izah etmektedir. Bu izahlar sayesinde meselâ Halife el-Muktedir'in Bulgar şehrine gönderdiği elçilik heyetinin vazifesi de daha iyi anlaşılacaktır. Czeglédy'ye göre, Bulgar hükümdarı, kendi adına İslâm propagandası yapılması (Z. V. Togan'ın izahı) veya içinde kendisine dua edilmesi (Kraçkovskiy'in izahı) için değil, hutbede halifenin ismini bizzat kendisi zikredebilsin diye, ondan bir cami ile bir mimber inşa edecek birisinin gönderilmesini rica etmiştir (s. 232-233). Ayrıca bu makale *Risāle*'nin tertibi, *saqlāb* kelimesinin mânaları, Volga Bulgar Türk devletinin hudutları v.s. hakkında da bir takım yeni malûmat ihtiva etmektedir. Volga Bulgar Türk meselesiyle meşgul olanlar bu makaleden çok istifade edebilirler.

J. Harmatta, *Studies in the language of the Iranian tribes in South Russia* (262-312). Karadeniz'in şimal sahili mıntakasına ait grekçe kitabelerde ve klâsik muharrirlerin eserlerinde bulunan iranca kelime ve tâbirleri fonetik ve mor-

foloji bakımından tetkik eden müellif, Milâttan önceki ilk asırlarda Cenubi Rusya'da oturan İran (Sarmat, Alan, İskit v.s.) kabilelerinin konuştuıkları dil veya lehçelerin birlik göstermediğini ileri sürmekte, ve eski Alanlarla Sarmatların ve bugünkü Osetlerin dil bakımından aynı menşeli olduklarına dair ortaya atılan nazariyeyi reddetmektedir.

S. Telegdi, *Nature et fonction des périphrases verbales dites «verbes composés» en persan* (315-334). Müellif farsçada bir isim veya sıfat ve bir yardımcı fiil (*kardan, dāştan, burdan, yāftan, dādan, kaşīdan, zadan, būdan, şudan* v.s.) ile kurulan terkiplerin fonksiyonlarını ele almaktadır. Bu yazı türkçe bakımından da dikkate şayandır.

Louis Ligeti, *Un épisode d'origine chinoise du «Geser-Qan»* (339-357). Müellif *Geser Kan* adlı Moğol destanının Tibet menşeli olduğunu ispat etmekte ve bunun bir epizodu ile bir Çin masalı arasındaki benzerliğe işaret etmektedir.

V. Diószegi, *Tunguso-man'çjurskoe zerkalo şamana* (359-380). Mançu-Tunguz şamanlarının elbiselerinin ön ve arka tarafında birer kayışa takılı olarak taşıdıkları aynaların rolü. Bugün 'ayna' mânasında kullanılan mançu-tunguzca *pan'aku, pan'açuku* ve *pan'aptu* kelimelerinin kökü olan *pan'a* eklimesi aslında 'ruh' mânasına gelir.

J. Eckmann

N. A. Baskakov, *Karakalpakskiy yazık I. Material po dialektologii (tekst i slovar')* [Karakalpak dili I. Dialektoloji üzerine malzeme (metin ve sözlük)]. Akademiya Nauk SSSR. Institut Yazıkoznaniya. Moskva, 1951. 411 s.

Türkçenin çok mühim bir kolu olan Karakalpak şivesi ancak son zamanlarda tetkik mevzuu olmuştur. N. A. Baskakov'un Ruslar için yazdığı küçük Karakalpak gramerinden (*Kratkaya grammatika kara-kalpakskogo yazıka*,

Törtkül. 1932) sonra Karl H. Menges *Qaraqalpaq Grammar. Part one: Phonology* (New York, 1947. XVIII+110 s.) adıyla Karakalpak fonetiği üzerinde mühim bir eser meydana getirmiştir. Bundan sonra Stefan Wurm'un *The Karakalpak Language (Anthropos, XLVI, Posieux [Fribourg], 1951, s. 487-640)* başlıklı uzun makalesi çıkmıştır. Bu eserler, karakalpakça hakkındaki bilgimize bir temel teşkil etmekle beraber, nisbeten mahdut bir malzemeye dayan-

dıkları için (Wurm'un işlediği malzeme 6 sahife kadardır), bu şive hakkında tam bir fikir vermekten uzaktırlar. İşte bu sebeple Baskakov'un yukardaki ismin altında topladığı karakalpakça metinlerin intişarını büyük bir memnuniyetle kaydetmemiz lâzımdır ¹.

Eser şu bölümlerden müteşekkildir: Önsöz (s. 3-12); metinler (s. 15-313); karakalpakça-rusça sözlük (s. 317-398); ilâveler: 1. erkek isimleri (s. 399-402), 2. kadın isimleri (s. 403-404), 3. nâkiller listesi (s. 405-409); fihrist (s. 411).

Müellif önsözde Karakalpaklar, Karakalpak şivesi ve Karakalpak halk edebiyatı hakkında bazı malûmat vermektedir. Buna göre Karakalpakların sayısı 200000 kadardır. Karakalpak kavmi Amuderya'nın aşağı bölümü ile Aral gölünün cenup kıyısı bölgesini içine alan «Muhtar Sovyet Sosyalist Karakalpak Cumhuriyeti»nde yaşamaktadır. Bu sahanın resmî dili karakalpakçadır. Karakalpak yazı dili Karakalpakistan'ın kurulması (1925) ile başlar (s. 3).

Karakalpak şivesi, şimal-i şarkî ve cenub-i garbî olmak üzere, başlıca iki ağıza bölünmektedir. Aralarındaki hudut olarak memleketi şimal-i garp-cenub-i şark istikametinde böylecek bir çizgi tasavvur edilebilir. Birbirinden pek farklı olmayan bu iki ağızdan başka, Karakalpakistan hudutları boyunca, bir de Karakalpak-Kazak, Karakalpak-Türkmen ve Karakalpak-Özbek karışık ağızları vardır (s. 3-4). Şimal-i şark ağızı Kara Özek, Tahtaköpir ve Aral sahili bölgelerinde konuşulur. Karışık Karakalpak - Kazak ağızı da bu zümreye girer. Memleketin geri kalan kısmında, yani Çimbay, Kegeili, Kuybışev, Kongrad, Şomana, Hocacılı, Kıpçak, Şabbaz ve Törtkül bölgelerinde cenub-i garp ağızı konuşulur. Bun-

dan başka Hocacılı ve Törtkül civarında türkmence ile, Kongrad, Kıpçak ve Şabbaz mıntakalarında ise özbekçe ile karışık ağızlara tesadüf edilir. Müellif şimal-i şark ve cenub-i garp ağızlarını ayıran başlıca ses hususiyetlerini şu şekilde hulâsa eder: 1. cenub-i garp grubundan farklı olarak şimal-i şark ağızında açık e (= ä) yoktur; 2. şimal-i şark ağızında bazı kelimelerde düz vocalise yuvarlak vocalis tekabül eder: *bızaw* ~ *buzaw* 'buzağı', *multıq* ~ *multuq* 'tüfek'; 3. şimal-i şark j- ~ cenub-i garp e-; 4. şimal-i şark b- ~ cenub-i garp b- / p-: *buw* ~ *buw/puw* 'buğu', *baqr-* ~ *baqr-paqr-* 'bağırmaq'; 5. şimal-i şark t- ~ cenub-i garp d-, şimal-i şark k- / q- ~ cenub-i garp g-: *tuz* ~ *duz* 'tuz', *tizgin* ~ *dizgin* 'dizgin', *küz* ~ *güz* 'sonbahar, güz'; 6. cenub-i garp h sesine mukabil şimal-i şarkta ekseriyetle h vardır; 7. *nl* > (şimal-i şark) *nn*, (cenub-i garp) *ll*: *künner* ~ *küller* < *künler* 'günler' (s. 4).

Karakalpak şivesi türkçenin Kıpçak grubuna dahildir. Müellife göre Şarkî Avrupa ve Garbî Asya'da nisbeten muahhar bir deyirde teşekkül eden Kıpçak grubu bugün şu üç altgruba bölünmektedir: 1. Kıpçak-Bulgar (Kazan türkçesi ve başkurtça); 2. Kıpçak - Kuman (kumanca, karaimce, kumukça v.s.); 3. Kıpçak-Noğay (noğayca, karakalpakça ve kazakça)². Müellif Kıpçak-Noğay altgrubu ile diğer iki altgrup arasındaki başlıca ses farklarını şu şekilde göstermektedir: 1. Kıpçak-Noğay alt grubunda ç > ş, ş > s: *qaş-* < *qaç-*, *qıs* < *qış*; 2. consonanslar yanında m ~ b/p tenavübü; 3. n ~ d/t tenavübü. Karakalpakça ve noğayca ise kazakçadan şu noktalarda ayrılır: 1. l ~ d/t tenavübü yoktur: *klp.*, noğ. *tastar* ~ *kzk. tastar*

¹ Baskakov'un diğer eserlerinden bilhassa Noğay grameri (*Nogayskiy yazıki ego dialekti*. Moskva-Leningrad, 1940) tanınmıştır.

² Baskakov'un pek isabetli olmayan bu tasuifi türkolojide kullanılmamaktadır. Türkçenin en yeni tasnifi için R. Arat'ın bu mecmuada çıkan yazısına bakınız.

'taşlar', klp, noğ. *qızlar* ~ kzk. *qızdar* 'kızlar'; 2. morfolojideki fark: kazakçada bulunmayan *-acaq*, *-ecek* ekli ism-i fail (s. 5).

Müellif Karakalpak halk edebiyatı neveleri üzerinde de durmaktadır. Türk halk edebiyatı ile uğraşanları da alâkadar eden bu kısım şöyle hulâsa edilebilir.

A) Folklorla ait edebî neveler:

I. Büyüceülükle alâkalı manzum parçalar: 1. kızamık, kızıl ve lekeler döktüren başka hastalıkları iyileştirmek için okunan efsun duası (*bädik*, *gülâp-san*), diş ağrısına karşı okunan efsun duası (*qurt şaqıruw*); 2. «zâkirşi» büyüleri: bunlar *porqan qosıqları* denilen şamanist manzumelerinin bakıyelerinden ibarettir; müslüman ilâhileri (*ayt-qurban*, *ayt-ruza*, *ya-ramazan*).

II. İnsan hayatına ait edebî neveler: 1. çocukluk çağı ile alâkalı manzumeler: *hayya* 'ninni', *balalar qosıqları* 'çocuk koşukları'; 2. gençlik çağını ilgilendiren parçalar: *qızlar qosıqları* 'kızlar koşukları', *cigit qosıqları* 'delikanlı koşukları', *aytıs* veya *cawap* adı verilen dörder mısralık kıtalardan müteşekkil manzum diyalog; 3. düğün şarkıları: *havjar* 'gelinin ana babasının evini terk edip güveyin evine vardığı zaman okunan koro şarkısı', *bet aşar* 'parınca denilen ve kadının yüzü ile vücudunu örten üst giyim çıkarıldığı zaman okunan şarkı'; 4. ölümle alâkalı şarkılar: *coqlaw*, *cılaw* 'ağıt, mersiye'; 5. *qosıq* 'koşuk' (aşk ve dostluk, lirik, satirik ve şakalı mevzular); 6. *ıertek* 'hikâye, masâl'; 7. *bäyit* 'beyit'; 8. küçük edebî neveler: *mağal* veya *naqıl* 'atasözleri ve vecizeler', *cumbağ* 'bilmece', *cañıltpas* 'yanılmaç' (telâffuz zor kelimelerden terkiyedilen küçük manzume), *küllkü-söz* 'çekiştirici, alaylı veya şakalı küçük manzume', v.s.

B) Epik edebî neveler:

I. Mevzuu tarih veya efsaneden alınan eserler: 1. *qosık* 'tarihî destan'; 2.

tolğaw 'tarihî hikâye'; 3. *terme* 'bir mahallin veya tarihî vakanın tasviri'; 4. *añıs söz* 'menkabe'.

II. Kahramanlık destanları: 1. dombra refakatı ile okunan *düstan*; qobız (iki telli musiki aleti) refakatı ile okunan *cır*. Başlıca kahramanlık hikâyeleri: *Qırq qız*, *Qoblan*, *Alpamış*, *Şora Batır*, *Mäs Patşa*, *Er Qosay*, *Şaryar*, v.s.

Müellif, kendi ifadesine göre, malzemesini 1926-1944 senelerinde toplamıştır. Nâkilleri arasında 79 Karakalpak, 14 Kazak, 6 Özbek ve 2 Türkmen vardır (s. 6).

Metinler, edebî nevelere göre değil, nâkillerin yaşadıkları yere sıralanmıştır. Bu tertip Karakalpak ağızlarının tetkikini kolaylaştırmaktadır. Metinlerin derlendiği bölgeler şunlardır (parantez içinde nâkillerin sayısı ve milliyeti): 1. Tahtaköpir bölgesi (29 Karakalpak, 2 Kazak); 2. Kara Özek bölgesi (12 Karakalpak, 1 Kazak); 3. Aral kıyısı bölgesi ve Moynak adası (2 Kazak); 4. Çimbay bölgesi (14 Karakalpak, 1 Kazak); 5. Kegeili bölgesi (11 Karakalpak); 6. Kongrad ve Şomana bölgesi (7 Karakalpak, 2 Kazak, 2 Özbek); 7. Hocaili bölgesi (3 Karakalpak, 2 Kazak, 1 Özbek, 1 Türkmen); 8. Kıpçak ve Şabbaz bölgesi (3 Özbek); 9. Törtkül bölgesi (1 Karakalpak, 2 Özbek, 1 Kazak, 1 Türkmen); 10. Özbekistan'ın Tamdın bölgesi (3 Kazak). Metinler 2 sütun halinde dizilmiştir. Birinci sütunda türkçe metin, ikincisinde de rusça tercümesi vardır. Tercüme umumiyetle titizdir. Bununla beraber bazı yerlerde tercüme edilmemiş kelimelere veya ufak tefek tercüme hatalarına tesadüf edilir. Meselâ *Muni pät-şağa aytqannan keyin... beş on tillä berip qaytardı* ([hikâye] 42: [cümle] 11) cümlesinde geçen *beş on* tâbiri rusçaya «pyat'desyat» (=50) diye tercüme edilmiştir. Karakalpakçada '50' *elli* ile ifade olduğuna göre, bu tercüme yanlış olacaktır. *Beş* (klp. ekseriyetle *bes*) *on*, Türkiye türkçesinde olduğu gibi, kara-

kalpakaçada da gayrimuayyen bir miktarın ifadesi için kullanılır. Buna göre yukardaki cümlelerin doğru tercümesi şudur: 'Bunu padişaha anlattıktan sonra . . . [padişah balıkçıya] beş on altın verip geri gönderdi'. Bu hata aynı hikâyenin 32. cümlesinde de tekrarlanmıştır. Bunun gibi *Solay kelip paratırsa aldıran bir ollağan atlı şığadı* (57 : 49) cümlesinde geçen *ollağan* da «sestero» (=6) değil, 'on' demektir, yani bu cümle şöyle tercüme edilir: 'Böyle giderken karşısına on atlı çıkıyor'.

Metinlerden sonra gelen karakalpakaçarusça sözlük, elimizde başka bir karakalpakaç sözlük bulunmadığı için, büyük

bir boşluğu doldurmaktadır. Maalesef, metinlerde geçen kelimelerin bazıları bu sözlüğe girmemiştir. Meselâ *or* 'büyük' (22 : 10), *jast* 'altına koymak' (22 : 14), *töwe* 'tepe' (22 : 48), *jüwörnömek* 'herif' (40 : 26), *şıq* 'nem' (52 : 99), *javlaq* 'yağlık' (63 : 5), *kezek* 'sıra, nöbet' (73 : 6), *cun* (<yün) 'kıl' (73 : 54), *añqal* 'geri alınmak' (77 : 10) ve daha başka kelimeler de bu sözlükte yoktur.

Baskakov'un eserinde düzeltilmeğe muhtaç bir takım noktalar daha bulunabilir. Fakat bütün bunlara rağmen bu kitap, zengin ve sağlam malzemesi ile, türkoloji için büyük bir kazançtır.

J. Eckmann

Németh Gyula, *Balassa Bálint és a török költészet* [B. Balassa ve Türk şiiri]: *Magyar Századok* [Macar Asırları]. Budapest, 1948, s. 80—100.

Németh, Türklüğü de doğrudan doğruya alâkadar eden bu güzel yazısında, Macar şairi B. Balassa'nın Türk şiiri ile olan münasebetini tetkik etmekte ve şairin bizzat Lâtin alfabesiyle kaydettiği türkçe metinlerin izahını yapmaktadır. Macar edebiyatının ilk büyük lirik şairi olan Balassa (1551—1594) Türk-Macar savaşları devrinin dikkate değer bir simasıdır. Bir asilzade ailesinden doğan ve esaslı bir humanist tahsil gören bu zat hayatının büyük bir kısmını hudut boylarında Türklerle savaşarak geçirmiştir¹.

Balassa Türk şiirine karşı yakın bir alâka duymuştur. Türk halk, âşık ve divan şiirini iyi biliyor, mizacı sebebiyle bilhassa bu sonuncu zümreye bağlanıyordu. Ancak hangi Türk şairlerinin eserlerini taklit veya tercüme ettiğini bilmiyoruz.

Balassa'nın eserleri arasında bulunan

¹ Balassa hakkında daha fazla malumat için bk.: J. Eckmann, *Macar edebiyatı tarihi*. İstanbul 1946, s. 26—28.

² Németh'in kullandığı transkripsiyon harfleri yerine bugünkü imlâdaki karşı-

Lâtin harfli türkçe metinler iki şiir başlangıcından ve birbirinden ayrı olan yedi beyitle dörder mısralık iki kıtadan ibarettir. Bu türkçe şiirlerin bir de macarca tercümeleri vardır. Bundan başka Balassa bir manzumesini türkçeden tercüme ettiğini söylüyorsa da bu manzumenin aslı şairin eserleri arasında bulunmamıştır.

Németh'e göre, bu transkripsiyonlu metinler Balassa'nın ya mükemmel türkçe bildiğini veya, onları, iyi türkçe bilen bir kimseye, eşsiz bir filoloji insiyakiyle, izah ettirdiğini gösterir. Németh bu metinleri eski osmanlıcanın en kıymetli dil yadigarlarından saymaktadır (s. 85).

Bu metinlerin izahı için şimdiye kadar birçok tecrübeler yapılmışsa da hiç biri tatmin edici bir netice vermemiştir. Németh, bunları tanıttıktan ve tenkidini yaptıktan sonra, metinleri evvelâ Balassa'nın transkripsiyonu ile veriyor. Bundan sonra Balassa'nın tercümesi, arkasından Németh'in ihya ettiği metinler ve bunların tercümesi geliyor. Bu metinler Németh'in ihyasıyla² şöyledir:

lıkları konmuş ve yalnız karşılığı bulunmayan işaretler olduğu gibi kalmıştır. Ayrıca Németh'in *e* ile gösterdiği kapalı *e* için *ę*, *χ* için *h* ve *η* için *ñ* kullanılmıştır.